

De Vlaamse beweging en de Antwerpse joden (1880-1944)

BRUNO DE WEVER

In het hedendaagse Antwerpen zijn de chassidim met hun zwarte hoeden en pakken, hun baarden en pijpenkrullen een opvallende uiting van de joodse aanwezigheid. De ‘joodse kolonie’ is een recent verschijnsel. De immigratiestroom uit Oost-Europa kwam op gang vanaf het einde van de 19de eeuw. De joodse populatie groeide in minder dan twee decennia aan van ca. 5.000 tot 20.000 in 1914 en na een terugval door de Eerste Wereldoorlog, volgde in de jaren dertig een nieuwe immigratiegolf door de Duitse nationaal-socialistische antisemitische uitdrijvingspolitiek. Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog woonden ca. 30.000 joden in de Scheldestad. Geen 5% van hen bezat de Belgische nationaliteit. Ze vormden een aparte gemeenschap van ‘vreemdelingen’, of van binnenuit bekeken, een mozaïek van gemeenschappen, elk met hun eigen overtuiging en gedragingen. Dit geeft meteen een eerste betekenis aan *Vreemdelingen in een wereldstad*, de titel van het boek dat de Leuvense historicus Lieven Saerens wijdde aan de geschiedenis van de joden van het einde van de 19de eeuw tot het einde van de bezetting tijdens de Tweede Wereldoorlog.¹ De notie ‘vreemdelingen’ slaat ook op de specifieke probleemstelling die de auteur ontwikkelt. Centraal staat de vraag naar de houding van de ‘autochtone’ Antwerpenaar tegenover de nieuwkomers. De confrontatie met ‘de vreemden’ stimuleert de reflectie over de eigen identiteit. Deze optiek geeft het werk van Saerens een bijzonder belang voor de lezers van *Wetenschappelijke tijdingen*. In de behandelde periode vormt zich in Vlaanderen een Vlaamse identiteit als gevolg van de acties van de Vlaamse beweging. Antwerpen is een speerpunt. In de katholieke en socialistische partij zijn er sterke Vlaamsgezinde vleugels, het Vlaams-nationalisme boekt met de Bormsverkiezing in 1928 een opmerkelijke overwinning en tijdens de Tweede Wereldoorlog ontstaat er de radicale collaboratievleugel. Saerens heeft heel wat te melden over de interferenties tussen de Antwerpse Vlaamsgezinden en de joden. Deze bespreking handelt specifiek daarover.

1. L. SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad: een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000, 800 pp., ill., 1530 BEF, ISBN 90-209-4109-7.

Het boek is opgedeeld in drie chronologische delen: 1. *De kosmopolitische stad?* (einde 19de eeuw – 1930, pp. 1-168); 2. *De intolerante stad?* (1930-1940, pp. 169-487); *De Bezette Stad* (1940-1944, pp. 487-732). Het zwaartepunt ligt op de periode na 1930 en dat was ook uitdrukkelijk de bedoeling van de auteur. De periode tot 1930 beschouwt hij zelf als een proloog tot zijn eigenlijk onderzoek. Er bestaat weinig literatuur over zodat de auteur verplicht was zelf de primaire bronnen te raadplegen, al gebeurde dat veel minder systematisch dan voor de periode na 1930. Saerens vestigt vollediger dan dit tot hiertoe gebeurde de aandacht op het fenomeen van de joodse flaminganten. In de Vlaamse Kring en de Vlaamse bond aan het atheneum van Antwerpen speelden joodse flaminganten een opmerkelijke rol. Marten Rudelsheim was voorzitter in 1891, Sam Tolkowsky en Lodewijk Oudkerk bestuursleden in 1896, Karl A. Mayer voorzitter in 1911-1912. Nico Gunzburg en Leo Krijn liepen er school en werden er flamingant. Bernard Tokkie, de latere directeur van de Koninklijke Vlaamse Opera, was actief in de Vlaamse Wacht. Kunnen we spreken – zoals Saerens doet – over een joods flamingantisme? Speelde de joodse origine een rol in hun engagement? Hadden zij überhaupt een joodse ‘identiteit’? Saerens kan enkele gemeenschappelijke kenmerken terugvinden. Het gaat vrijwel steeds over mensen met ook niet-joodse (voor)ouders, ze zijn in Nederland of België geboren, spreken goed Nederlands en zijn ook anderszins geïntegreerd. Hun jood-zijn lijkt op het eerste gezicht geen constituerend element van hun flamingantisme maar eerder een toevaligheid. Even toevallig als de joodse *roots* van Louis Franck wiens voorouders zich op het einde van de 18de eeuw in Antwerpen vestigden of de Duits-joodse achtergrond van diens franskiljonse tegenstander Louis Strauss.

De meest bekende van de voornoemde joodse flaminganten is ongetwijfeld Rudelsheim. Hij engageerde zich in het activisme, werd na de oorlog tot een celstraf veroordeeld en overleed in gevangenschap waardoor hij tot martelaar kon worden verheven. Rudelsheim was niet de enige joodse activist. Minder bekende namen zijn Moïse Friedman, Sallie Kok, S. Samson, Hendrik Van Praag en Saul De Groot die veel later als Paul de Groot aan het hoofd kwam van de Communistische Partij Nederland. De genoemde joodse flaminganten leunden aan bij het linkse, vrijzinnige Antwerpse flamingantisme dat wars was van antisemitisme.

Aan katholieke zijde kreeg het traditionele christelijke anti-judaïsme een felle opstoot naar aanleiding van de Franse Dreyfus-affaire die toevallig samenviel met de stichting van de Antwerpse liberale krant *De Nieuwe Gazet*. Voor de *Gazet van Antwerpen* was het een gelegenheid om een amalgaam te maken van joden en antiklerikalen. Ze beweerde dat “*De Nieuwe Jodengazet*” gefinancierd werd door Antwerpse joden. Jarenlang bracht de krant grof antisemitisch geschut in stelling en ze werd daarin gevolgd door de meeste andere Antwerpse katholieke kranten. In een uitgesproken Vlaamsgezind katholiek blad, zoals *De Student*, dat zich richtte op katholieke leerlingen en studenten en waaraan vooraanstaande Vlaams-

gezinde katholieken meewerkten, ontbrak evenwel elk spoor van antisemitisme. Het leidt Saerens tot de conclusie dat er binnen de Antwerpse Vlaamse beweging geen anti-joodse traditie bestond vóór de Eerste Wereldoorlog.

Na de Eerste Wereldoorlog bleven er talrijke contacten bestaan tussen joodse flaminganten en de Antwerpse Frontpartij. Het atheneum bleef een kweekschool van joodse flaminganten. Er zaten nogal wat joden in het bestuur van het Algemeen Vlaams Studentenverbond, het overkoepelend orgaan van de leerlingen van het officieel onderwijs. Merkwaardig is dat ook de orthodoxe joodse school Jesodé Hatorah joodse flaminganten kweekte. Het feit dat de directeur van de school, rabbijn Joseph Friedman, gebroedroofde activistische leraars onderdak bood, was daar niet vreemd aan. Een illustere leerling was Leopold Flam, die later tijdens zijn opleiding geschiedenis en filosofie aan de RUG actief werd in 't Zal Wel Gaan. Heel wat vergeten Antwerpse joodse flaminganten passeren de revue. Toch blijft de vraag of er ook sprake was van een Antwerps joods flamingantisme. De indruk bestaat dat de auteur alles wat joden en flamingantisme verbindt bij elkaar heeft gesprokkeld. Zeker is wel dat *De Schelde*, van 1921 af het orgaan van de Frontpartij, de Vlaamse kwestie koppelde aan de joodse problematiek. De krant zag parallellen tussen de vervolging van joden in Oost-Europa en de verdrukking van de Vlamingen in België. Ook het zionisme werd positief ingeschat, terwijl een Antwerps zionistisch blad als het *Joods Laatste Nieuws* positief oordeelde over het Vlaams-nationalisme.

Toch was niet alles koek en ei. Heel wat Antwerpse joden stuurden hun kinderen naar Franse afdelingen en ook in de joodse orthodoxe scholen werd in het Frans les gegeven. Het thema van de 'joodse verfransing' kwam geregeld aan bod in de Vlaams-nationalistische pers maar werd nooit op de spits gedreven. Precieze cijfers over de kennis van het Frans en het Nederlands, aantallen leerlingen in de respectieve afdelingen enz. heeft Saerens niet kunnen reconstrueren.

Alles bij elkaar genomen was de radicale Vlaamse beweging in Antwerpen in de jaren twintig sterk doordrongen van een kosmopolitische geest. Als de joden zich de moeite getroostten Nederlands te leren werden zij als volwaardige leden van de Vlaamse gemeenschap beschouwd. Hij noemt het Antwerpse Vlaams-nationalisme dan ook inclusief. Het vraagteken achter de titel van het eerste deel in Saerens' boek wijst vooral in de richting van conservatieve katholieken, rechtse Belgische nationalisten en ook wel beroepsorganisaties van werknemers en middenstanders in sectoren waarin de joodse concurrentie zich liet gelden.

De omslag naar een exclusief Vlaams-nationalisme kwam er, aldus Saerens, in 1929. Min of meer gelijktijdig ontpopte een aantal radicale Vlaams-nationalisten zich tot volbloed antisemieten. Hun mosterd haalden ze in Duitsland bij extreem-rechtse en nationaal-socialistische organisaties. Door de Uitdovingswet (19 januari 1929) konden naar Duitsland uitgeweken activisten naar België terugkeren. Ook zij hadden vaak nauwe banden gesmeed met nationaal-socialisten.

Centrale figuren zijn Jef De Langhe, René Lagrou en Ward Hermans. Laatstgenoemde publiceerde in 1933 *Jodendom, marxisme en wereldheerschappij. Levensvraagstukken voor ons volk!*, de eerste antisemitische brochure van Vlaams-nationalistische signatuur. Het was een bundeling van artikels die Hermans publiceerde in *De Klauwaert*, het orgaan van de partij waarmee hij in het arrondissement Mechelen opereerde. Hij werkte samen met de Kristen Vlaamse Volkspartij die opkwam tegen de Frontpartij in het arrondissement Antwerpen en waarin De Langhe en Lagrou actief waren. Het partijorgaan *Roeland* publiceerde onverbloemd antisemitische artikels. De Vlaams-nationalistische antisemieten stonden niet alleen. In Antwerpen opereerden een aantal radicale Belgisch-nationalistische groeperingen die in antisemitisme niet moesten onderdoen, wel integendeel. Sommige militanten stapten over van het ene naar het andere nationalisme. Blijkbaar was het gemeenschappelijk rechts-radicaal en antisemitisch gedachtegoed sterk genoeg om een brug te slaan.

De Langhe, Lagrou en Hermans vonden elkaar terug in het Verdinaso, dat in 1931 werd gesticht en beschouwd kan worden als de katalysator van een ideologische omslag naar extreem-rechts waarin uiteindelijk zowat het gehele Vlaams-nationalisme en de radicale Vlaamse beweging zal worden meegesleept. Hoewel het Verdinaso beperkt bleef tot een 3.000-tal militanten (een 300-tal in de agglomeratie Antwerpen), was zijn betekenis belangrijk. Stichter-Leider Joris van Severen bezat een charismatische uitstraling. Het noemde zijn organisatie “*zeer gezond volks [...] en daarom antisemitisch.*” Joden waren vreemdelingen en zouden dat altijd blijven in de Dietse nationaalsolidaristische staat. Mensen als Nico Gunzburg, die “*pretentieuze en belachelijke jood*”, dixit Van Severen, wisten wat ze konden verwachten. Een professoraat, zoals Gunzburg sedert 1923 bekleedde aan de Universiteit Gent, konden ze vergeten zoals ze ook uitgesloten waren van andere ambtelijke functies. Het was vooral De Langhe die in *Hier Dinaso!* de antisemitische leer voorschreef. In 1935 was hij al geëvolueerd naar een zuiver racistisch antisemitisme waarin de jood als “*de antipode in alle opzicht van het Noordse ras*” werd beschouwd. Van Severen sprak hem niet tegen, behalve één keer toen De Langhe argumenteerde dat er nooit een verbond was geweest tussen God en het bijbelse jodendom.

Einde 1933 werd de Antwerpse afdeling van het Vlaams Nationaal Verbond (VNV) gesticht. In haar propaganda en haar orgaan *De Strijd* ontpoppte ze zich van meet af aan als antisemitisch, al distantieerde ze zich van het racisme van het Verdinaso. Wel waren “*de Antwerpse joden een factor van denationalisatie*” zoals *De Strijd* op 31 december 1933 kopte. Er volgde een klassieke scheldtirade waarin de joden als franskiljons en ondermijners van de middenstand werden afgeschilderd. De breuk met de teneur die tot voor een paar jaar had geheerst in het Antwerps Vlaams-nationalisme was een feit. Voor sommige Antwerpse VNV-leiders, zoals Frans Wildiers die school had gelopen en bevriend was met joodse flaminganten

was de stap zeer groot. Dat gold evenzeer voor mensen als Karel Peeters en Jan Timmermans die na enige aarzeling het bestuur van de Antwerpse Frontpartij verlieten om de leiding van de Antwerpse VNV-afdeling op zich te nemen. Zij hadden nog in 1931 in de Vlaams-nationalistische Volkshogeschool Herman Van den Reek lessencycli georganiseerd waarin joodse flaminganten over *het joodse vraagstuk* doceerden. Spectaculair was ook de evolutie van de krant *De Schelde* onder invloed van haar hoofdredacteur Herman Van Puymbrouck. Eerst loodste hij in 1934 het blad in het VNV, vervolgens ontpopte hij zich als de meest radicale nationaal-socialist en stelde hij de kolommen open voor racistische antisemitische betogen. Ook Van Puymbrouck had goede contacten met joodse flaminganten en nog tot mei 1933 had hij in heftige bewoordingen de anti-joodse politiek in Duitsland veroordeeld. Saerens toont goed aan hoe de omslag bij Van Puymbrouck toen al subtiel begon en dus minder radicaal was dan tot hiertoe werd aangenomen.

Bij de verkiezingen van mei 1936 bediende het Antwerpse VNV zich niet van antisemitische argumenten om kiezers te lokken. Het feit dat de gematigde Hendrik Borginon een kartellijst van VNV'ers en Vlaamse Fronters trok was daar niet vreemd aan. Borginon verfoeide het antisemitisme en trouwens ook de afglijding naar een nationaal-socialistisch gedachtegoed. Om die reden had hij in 1935 ontslag genomen uit het VNV. Hij hoopte als lijsttrekker in Antwerpen het tij te kunnen keren, maar kwam bedrogen uit. Al bij de verkiezingen had hij moeten dulden dat in Mechelen de lijst werd getrokken door Ward Hermans die kort voordien tot het VNV was toegetreden. In juli 1936 startte *De Schelde* een nieuw antisemitisch offensief met vooral Jan Timmermans als woordvoerder. Borginon klaagde dit aan bij de VNV-leiding maar maakte er geen breekpunt van.

Intussen was het antisemitisme in Antwerpen geen kwestie meer van woorden alleen. Al in 1934 en 1935 werden hier en daar incidenten gesignaleerd waarbij joden werden gemolesteerd. Het Verdinaso wakkerde dit aan door in 1936 in Antwerpen antisemitische meetings te organiseren. Toen in het stadspark een grote vechtpartij uitbrak, schreef *Jong Dinaso* verheugd over een "zuivering" waarbij "alles wat joods was en rook, het park werd uitgeranseld." Maar ook *Gazet van Antwerpen* berichtte met nauwelijks verholen plezier over de incidenten. De verkiezingen van 1936 hadden de links-rechts polarisatie in de hand gewerkt en in een deel van de rechtse pers was de gedachte aan een judeo-bolsjewistisch gevaar gemeengoed geworden. De tijden waren rijp voor een radicalisering.

Tussen 1936 en 1938 ontstond in Antwerpen een aantal nationaal-socialistische splintergroeperingen zoals de Germaanse Gilde, de Vrienden van het Nieuwe Duitsland, de Diets Opvoedkundige Beweging, het Diets Front en de Nationaal-Socialistische Vlaamse Arbeiderspartij die allemaal vanzelfsprekend virulent antisemitisch waren. Saerens merkt op dat dit Antwerps fenomeen uniek was in België. In januari 1937 ontstond met Volksverwering een organisatie die

de strijd tegen de joden als haar hoofdopdracht beschouwde en daartoe o.m. het blad *Volksverwering: Propagandablad ter Beveiliging van Ras en Bodem* uitgaf. De organisatie opereerde hoofdzakelijk in Antwerpen, al probeerde ze ook in Brussel een voet aan de grond te krijgen. Stichter en leider was de advocaat René Lambrichts die op dat moment lid was van het Verdinaso en die eerder bij Belgisch-nationalistische groeperingen had gemiliteerd. Bij de aanhangers treft men zowel Diets-, Vlaams- als Belgisch-nationalisten aan voor wie de jodenhaat blijkbaar zwaarder woog dan hun wederzijdse aversie. Saerens portretteert een aantal van de kaderleden zeer uitvoerig. Het gaat meestal om tweederangsfiguren en querulanten. Maar *Volksverwering* kreeg ook de actieve steun van Jef De Langhe en Maurits Langohr, een Vlaamsgezinde katholieke advocaat die meewerkte aan *Nieuw Vlaanderen*.

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 werd het antisemitisme een verkiezingsthema in Antwerpen. In de stad kwamen zowel VNV als Rex op onder de slogan “*weg met de joden*”. Het VNV had een kartellijst gevormd met de “*ontevreden katholieke Vlaming*” Maurits Langohr en het Eenheidsfront van de Middenstand, een groepering van zelfstandigen die zich hevig verzette tegen de joden. In de meeste Antwerpse randgemeenten vormde het VNV een kartel met de katholieke partij. In segmenten van de katholieke partij, vooral de conservatieve en de middenstandsvleugel, was de kiespropaganda doorspekt met antisemitische uitlatingen. Kop van jut was de *jodenvriend* Camille Huysmans.

De polarisering rondom het joodse ‘probleem’ en de normalisering van joods-vijandige denkbeelden aan de rechterzijde, zette zich verder na de verkiezingen. Diegenen die zoals Huysmans het voor de joodse vluchtelingen opnamen, werden steeds schaarser. Zelfs de Vlaamsgezinde christen-democratische voorman Frans Van Cauwelaert meende dat een strenge asielpolitiek noodzakelijk was om de antisemitische gevoelens van de bevolking niet nog meer aan de wakkeren. *Reichskristallnacht* veroorzaakte wel een golf van afschuw jegens het nazi-regime, maar wijzigde de opvattingen niet. *Volk en Staat* (de opvolger van *De Schelde*) nam de Duitse versie van de feiten over en had geen woord van medeleven over voor de joodse slachtoffers. *Volksverwering* juichte de actie toe.

Maar dat het antisemitisme niet meer opgesloten zat in een kleine kring van rechts-radicalen, bleek uit een opmerkelijke gebeurtenis op 26 mei 1939. Op die dag sloot de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen, een vereniging van Vlaamsgezinde advocaten, naar aanleiding van een statutenstemming, joodse confraters uit omdat ze per definitie onvoldoende “*verknocht*” zouden zijn aan het Vlaamse volk. De inspiratie kwam van Maurits Langohr en de dinaso Maurits Lambreghts die eerder al in het *Rechtskundige Weekblad* de loftrompet hadden gestoken over het rechtssysteem in nazi-Duitsland. Twintig aanwezigen stemden voor, 14 tegen en 6 onthielden zich. De voorstемmers waren dinaso’s, VNV’ers, rexisten maar ook 7 katholieken. *Volksverwering* reageerde enthousiast op de

“Ariër-paragraaf” in de nieuwe statuten en gaf de advocaten een eresaluut. *Volk en Staat* constateerde tevreden dat de maatregel “het resultaat [was] van een evolutie die sinds geruime tijd aan de dag was getreden”.

Lieven Saerens heeft een overvloed aan bewijzen bijeengebracht die aantonen hoe sedert de jaren dertig het antisemitisme in radicaal Vlaams-nationalistische kringen begon te woekeren en hoe dit uitstraalde naar meer gematigde Vlaamsgezinde katholieke milieus. Tegenstemmen waren er nog nauwelijks en de tijd van de joodse flaminganten leek een eeuwigheid geleden.

In het derde deel van zijn boek, over de bezettingstijd, maakt Saerens een onderscheid tussen daders, omstanders en slachtoffers van de jodenvervolging. Het baart geen verwondering door wat voorafging, dat men heel wat van de genoemde figuren en organisaties terugvindt aan de kant van de daders. In hoofdstuk IX dat toepasselijk de titel *Het feest van de haat* meekreeg, overloopt Saerens over wel vijftig pagina's minutieus de medeplichtigen. De mythe als zouden Vlaamse collaborateurs weinig of niets te maken hebben gehad met het joodse drama is hiermee wel definitief verbrijzeld. De auteur noemt hen mededaders, handlangers van de hoofddaders, nl. het Duitse nationaal-socialistische bezettingsapparaat en meer specifiek de *Sicherheitspolizei* en *Sicherheitsdienst*, kortweg de *Sipo-SD*, die in Antwerpen een *Aussenstelle* vestigde. De tactiek die de Duitse politie volgde ten aanzien van de joden is welbekend. Eerst werden ze maatschappelijk geïsoleerd en wettelijk gediscrimineerd, vervolgens geïdentificeerd en samengedreven om dan te worden opgepakt en gedeporteerd. De eindbestemming was een “*höchst geheime Reichssache*.” Uit België werden 24.906 joden gedeporteerd van wie slechts 1.194 de oorlog overleefden. De meesten kwam aan hun eind in de gaskamers van Auschwitz. De *Endlösung* van de *Judenfrage* was de vernietiging van het volledige joodse ras.

In Antwerpen slaagden de daders beter in hun opzet dan in Brussel, Luik en Charleroi, de andere steden waar joden werden samengedreven. Waar het aantal opgepakte en weggevoerde joden daar rond de 40% lag, was dat in Antwerpen 65%. Uit Saerens' analyse blijkt dat het hogere Antwerpse percentage onder meer verklaard kan worden door de houding van de lokale Antwerpse overheid, het stadsbestuur, de politionele en justitiële overheid die niet alleen in hoge mate onverschillig stonden voor wat in hun stad gebeurde met de joden, maar die in zeker mate hebben meegeholpen met de identificatie, samendrijving en het oppakken van joden. Deze stelling heeft heel wat ophef gemaakt en ontlokte na het verschijnen van Saerens' boek een polemiek die zich toespitste op de rol van burgemeester Leo Delwaide in enkele razzia's waar de Antwerpse politie bij betrokken was. Tegen Saerens' conclusies, gebaseerd op een doorgedreven bronnenonderzoek van o.m. duizenden processen-verbaal, verslagboeken en dienstorders, is weinig in te brengen. Voor de invalshoek die ik in deze bespreking ontwikkel, is het van belang dat de houding van sommige Antwerpse gezagsdragers mee

bepaald werd door het antisemitische klimaat dat zich al vóór de oorlog had gevormd in rechtse katholieke en Vlaamsgezinde kringen. Sleutelfiguren in het Belgische gezagsapparaat kwamen uit dat milieu. Dat geldt voor Delwaide, maar ook voor de oorlogsgouverneurs van Antwerpen, Jan Grauls (1940-1942) en Frans Wildiers (1942-1944).

Voor de drijvende krachten achter de antisemitische hetze kon het feest van de haat beginnen. In september 1940 werd in Antwerpen de Algemene SS-Vlaanderen gesticht. Niet toevallig in Antwerpen. De organisatie kon er zich enten op een netwerk van nationaal-socialistische groepjes. Bij de oprichters treffen we o.m. René Lagrou, Jef De Langhe, Ward Hermans en Herman Van Puymbrouck. De organisatie verspreidde een extreem racistisch antisemitisme. In *De SS-Man* werden joden “*bacillen*” genoemd die “*zo vlug en zo grondig mogelijk vernietigd [moeten worden]*”. Heel wat Vlaamse SS'ers waren ook lid van Volksverwerping dat met steun van de *Sipo-SD* een organisatorisch vlucht nam. René Lambrichts zag voor zichzelf een grote rol weggelegd, maar zijn Belgisch-nationalisme zette hem uiteindelijk buiten spel. In Antwerpen werkte Volksverwerping van 1942 af samen met de Dietsch Opvoedkundige Beweging van Bert Van Boghout die uiteindelijk opging in de Duits-Vlaamse Arbeidsgemeenschap (DeVlag). De DeVlag was onder de leiding van de Antwerpse atheneumleraar Jef Van de Wiele omgevormd tot een mantelorganisatie van de SS. Van de Wiele schreef in 1942 het pamflet *Joden zijn ook mensen* waarin hij joden vergeleek met ongedierte dat uitgeroeid moest worden.

Zo ver gingen de woordvoerders van het VNV niet. De partij kleefde wel de nationaal-socialistische ideologie aan en dus werd de strijd tegen de joden als een prioriteit voorgesteld. In de partijkrant *Volk en Staat* werden de anti-joodse maatregelen van de bezetter toegejuicht. De Antwerpse VNV-leider Jan Timmermans prees in een volksvergadering de verordeningen. In de Antwerpse gemeenteraad probeerde hij zelf zijn duit in het zakje te doen door te pleiten voor anti-joodse maatregelen.

Het bleef niet bij woorden. In de eerste helft van 1941 werd de druk op de joden opgedreven. Dat was niet alleen in België zo. In Amsterdam lokten leden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) van Anton Mussert rellen met joden uit. Eén NSB'er kwam om het leven, een feit dat in de Vlaamse collaboratiepers grote ophef maakte. *Volk en Staat* kopte: “*Er is maar één antwoord: ‘Eruit ermee’.*” Omstreeks dezelfde tijd werden in Antwerpen op initiatief van de Algemene SS-Vlaanderen en Volksverwerping de antisemitische propagandafilms *Jud Süss* en *Der Ewige Jude* vertoond, waarin de joden letterlijk met bacillen verspreidende ratten werden vergeleken. Enkele dagen na de vertoning braken relletjes uit in het jodenkwartier die door *Volk en Staat* met instemming gevolgd werden. Toen een aantal Vlaamse SS'ers en leden van de Zwarte Brigade, de militie van het VNV, een door joden bezocht muziekcafé kort en klein sloegen,

waarschuwde de krant dat herhalingen zouden volgen als niet overal een bord met “*Joden ongewenst*” zou worden uitgehangen. Op paasmaandag 14 april 1941 kwam het tot een heuse pogrom. Na een nieuwe vertoning van *Der Ewige Jude* trokken enkele honderden met stokken en staven gewapende Vlaamse SS'ers, Zwarte Brigademannen en leden van Volksverwering de jodenbuurt in om er de ruiten van joodse huizen in te gooien en inboedels te vernielen. Twee synagogen en het huis van de opperrabbin werden in brand gestoken. De Antwerpse politie stelde proces-verbaal op en keek toe. De Antwerpse burgemeester was niet bereikbaar. Er volgden nog baldadigheden waarbij joden in elkaar werden geslagen. Saerens brengt er minutieus en gedetailleerd verslag over uit. Dat Vlaamse collaborateurs actief betrokken waren bij de fysieke brutalisering van joden, kan moeilijk worden ontkend. Het waren niet de leiders van de collaboratiebewegingen die de straat op gingen. Hun rol beperkte zich tot die van *Schreibtschtäter* door in de pers en tijdens redevoeringen de schuld van het geweld in de schoenen van de slachtoffers te schuiven en de algemene anti-joodse politiek van de bezetter toe te juichen.

Ook toen vanaf augustus 1942 *razzia's* plaatsgrepen waarbij duizenden Antwerpse joden werden opgepakt om te worden gedeporteerd naar Auschwitz, waren Vlaamse collaborateurs actief betrokken. Dit keer maakten leidinggevende collaborateurs wel hun handen vuil. In september 1942 stelde de Antwerpse SS-Stormbanleider August Schollen een groep van een twintigtal Vlaamse SS'ers samen die in de volgende maanden joden oppakte bij diverse acties. Dat ging soms gepaard met zware mishandelingen en verkrachtingen van joodse vrouwen. Minstens de helft van de daders militeerde vóór de oorlog in Vlaams-nationalistische Nieuwe Orde-groeperingen. Het VNV nam als organisatie niet deel aan de *razzia's* en de genoemde uitwassen. *Volk en Staat* uitte wel zijn tevredenheid over het feit dat Antwerpen jodenvrij werd gemaakt. De sinjoren konden weer ongehinderd wandelen in het stadspark nu “*die vieze joodse jongetjes*” verdwenen waren. In het VNV protesteerde niemand tegen wat de joden overkwam en ook de volgehouden anti-joodse propaganda ontlokte geen protest. Saerens speurt met een vergrootglas naar Vlaams-nationalisten die hulp boden, maar vond omzeggens niemand. Ook de joodse flaminganten van weleer werden aan hun lot overlaten. Een man als Joseph Friedman die ooit nog gestrafte activisten had geholpen, werd met zijn hele gezin gedeporteerd en vergast in Auschwitz.

Was het gruwelijke lot van de gedeporteerde joden bekend bij de mededaders, bij hun slachtoffers en de omstanders? Saerens brengt deze heikele kwestie merkwaardig genoeg nooit expliciet ter sprake. Op grond van de talrijke ooggetuigenverslagen, dagboeken, clandestiene persverslagen en andere bronnen waarin Antwerpenaars hun gedachten de vrije loop konden laten, is men geneigd ontkennend te antwoorden. Toch waren er ook die meer dan vermoedens koesterden. De Antwerpse Franstalige katholieke wisselagent Max Gevers noteerde in augustus 1942, nadat hij getuige was geweest van een brutale *razzia*, dat men aan-

voelde dat “*cette déportation de jeunes et vieux, hommes et femmes, procède d’une politique mûrement réfléchie qui a à sa base l’extermination de la race juive.*” Sommige van de mededaders waren soms verrassend openhartig. Zo schreef een Vlaamse oostfronter in *Volkse Aanval*, een blad van Volksverwering, in september 1942: “*we hebben hier in de laatste weken heel wat joden weggeknipt! Eerstens zijn er toch te veel en tweedens moeten we plaats maken voor de ‘Vlaamse’ joden.*”

Het vuistdikke boek van Lieven Saerens is het product van jarenlang ambachtelijk historisch werk. Sedert 1985 publiceerde hij tientallen wetenschappelijke bijdragen over dit onderwerp. Al die tijd doorploegde hij nieuw primair bronnenmateriaal. De synthese waarmee hij in 1999 aan de KULeuven promoveerde, stoelt op een indrukwekkende heuristiek. De ambachtelijkheid zit ook in de aanpak. Saerens blijft zeer dicht bij de bronnen, speculeert zelden of nooit en opteert voor een strikt chronologische aanpak. Hij spaart zich geen moeite om gebeurtenissen, figuren en organisaties zo goed mogelijk in hun context te beschrijven. Dat leidt soms tot lange parentheses die rijk zijn aan nieuwe informatie. Het vergt van de lezer doorzettingsvermogen, al zorgt de heldere structuur ervoor dat het betoog zeer goed te volgen is. Het ongemeen grote belang van het onderwerp wettigt deze aanpak, alsook het feit dat velen in Vlaanderen nog moeten leren de feiten zelf te aanvaarden. De eerder vermelde polemiek rondom de rol van Leo Delwaide bewijst dat. Ook door vele gewezen collaborateurs en hun verdedigers wordt het verband tussen Vlaams-nationalisme en jodenuitroeiing verontwaardigd van de hand gewezen. Decennialang werd de toon gezet door vergoelijkende literatuur zoals *Het feest van de haat*, de bekende brochure uit 1966 van de franciscaan Renaat De Muyt. “*Jodenvervolging is tijdens de bezetting de zaak van de Duitsers geweest. En er zijn slechts enkele zeldzame landgenoten geweest die daarbij hebben meegeholpen. Natuurlijk zijn er wel anti-semitische uitlatingen geweest voor de oorlog en tijdens de bezetting. [...] Wie op grond van deze gegevens meent de Vlaamsgezinde collaboratie, of zelfs de politieke collaboratie als geheel, mede-verantwoordelijk te mogen stellen voor de Jodenvervolging, onthoude zich best verder van elk historisch oordeel!*” (R. De Muyt, *Het feest van de haat*, Diksmuide, 1966, p. 65) Historische oordelen kunnen maar best gebaseerd worden op zo’n objectief mogelijke historisch kritische analyse van zoveel mogelijk bronnen. Dat te hebben gerealiseerd, is de niet geringe verdienste van Lieven Saerens.

PROF. DR. BRUNO DE WEVER
COBDENSTRAAT 42, 2018 ANTWERPEN